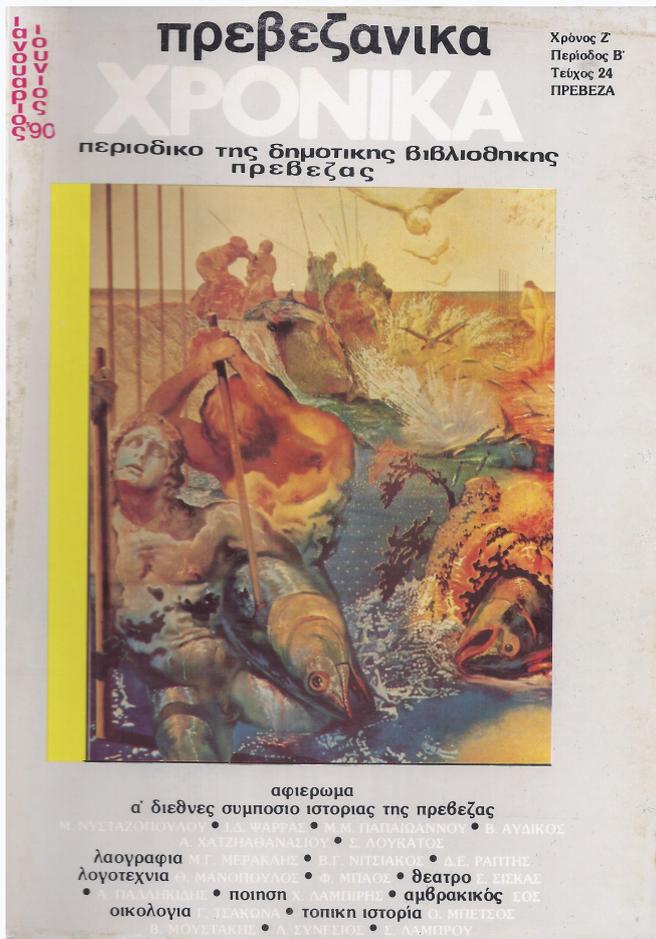

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 23ο (Δεκέμβριος 1989-Ιούνιος 1990)

Η Πρέβεζα κατά την κρίση του ανατολικού ζητήματος 1875-1881

Σπύρος Δ. Λουκάτος

doi: [10.12681/prch.41378](https://doi.org/10.12681/prch.41378)

Copyright © 2025, Σπύρος Δ. Λουκάτος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λουκάτος Σ. Δ. (2025). Η Πρέβεζα κατά την κρίση του ανατολικού ζητήματος 1875-1881. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 39–48. <https://doi.org/10.12681/prch.41378>

ΣΠΥΡΟΣ Δ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Δρ. Ιστορικός

Η ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ 1875 - 1881

Εισαγωγή:

Η κρίση του Ανατολικού ζητήματος κατά τό τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα, 1875 - 1881, που ξέσπασε με τις επαναστάσεις στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη και κορυφώθηκε με τον Ρωτοτουρκικό πόλεμο (1877 - 1878), με κατάληξη τις συνθήκες του Αγ. Στεφάνου και του Βερολίνου, σημάδεψε τις επακολουθήσασες εξελίξεις τόσο στον Βαλκανικό χώρο ιδιαίτερα, όσο και στον ευρύτερο χώρο της Ν.Α. Ευρώπης.

Μέσα στο ευρύτερο φάσμα των πολιτικο - κοινωνικών και επαναστατικών γεγονότων, που συνάπτονταν με την κρίση αυτή ο Ελληνισμός, παρά τον κυριαρχικά εκβιαστικό προστατευτισμό της Αγγλικής πολιτικής και διπλωματίας στις τότε ελληνικές κυβερνήσεις, συμμετέσχε σ' αυτά άμεσα είτε έμμεσα και στους τρεις χώρους των ποικίλων δραστηριοτήτων του: στον χώρο της ελεύθερης πατρίδας· στον χώρο της υπόδουλης· και στον χώρο της διασποράς του.

Στον χώρο του υπόδουλου Ελληνισμού, και επί του προκειμένου του Ηπειρωτικού, εστιάζονται σημαντικά γεγονότα στην ευρύτατη γεωγραφική του έκταση και ειδικότερα στην πόλη της Πρέβεζας και την επαρχία της. Η ιστορία μας, φρονούμε ότι αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο της νεώτερης ιστορίας της Πρέβεζας και της επαρχίας της κατά την περίοδο 1875 - 1881, αλλά και της Ηπείρου και της Ελλάδας.

Για την ιστορία αυτή ερευνήσαμε και μελετήσαμε ορισμένες μόνον, έως σήμερα, αρχειακές πηγές, μάλιστα σχετικές ελληνικές προξενικές εκθέσεις, που εναπόκειται στο α.ν.ε, αλλά και άλλες χωρίς μέχρι τώρα να μπορέσουμε να ολοκληρώσουμε αυτή μας την έρευνα, την οποία σκοπεύουμε να συνεχίσουμε για να καταστεί δυνατή η πληρέστερη ιστορική αναπαράσταση της Πρέβεζας και της επαρχίας της κατά την κρίση του Ανατολικού ζητήματος 1875 - 1881.

Όμως παρά την αδυνατότητα της πληρέστερης αυτής αναπαράστασης από την έως τώρα έρευνά μας αντλήσαμε σημαντικά στοιχεία από την «επί χείρας» ανακοίνωση, τα οποία προδρομικά μας παρέχουν την δυνατότητα γενικής θεματογραφικής προσέγγισης στην ιστορία της Πρέβεζας στην υπό έρευνα και μελέτη περίοδο.

Αυτή η δεματογραφική προσέγγιση και τα στοιχεία που αντλήσαμε έως τώρα κατά περίπτωση είναι:

I. Οι Ελληνικές προξενικές αρχές:

Οι Τουρκοκρατούμενες μέχρι τώρα Ελληνικές προξενικές αρχές στη γενική διοίκηση -βιλαέτι Ιωαννίνων κατά την κρίση του Ανατολικού ζητήματος 1875 - 1881, χωρίς θέματα είναι δυνατόν να εξαντληθεί μόνον σ' αυτές, αφού επιβάλλεται παραπέρα επισταμένη σ' αυτό έρευνα, ήσαν. Στα Ιωάννινα γενικός πρόξενος ο Αναστ. Λόντος, του οποίου κατά τη δική του μαρτυρία, η δικαιοδοσία του εκτεινόταν σ' όλη τη Γενική Διοίκηση - Βιλαέτι Ιωαννίνων, δηλαδή και στις 4 Διοικήσεις - σαντζάκια, που το απάρτιζαν.¹ Στην Πρέβεζα ως υποπρόξενος της Ελλάδας κατά την ίδια περίοδο υπηρέτούσε ο Δημ. Σούντιας ο οποίος και πριν είχε χρηματίσει στην ίδια θέση και με Βασιλικό διάταγμα στις 17 Φεβρουαρίου 1876 είχε επανατοποθετηθεί εκεί όπως μαρτυρεί έγγραφο του Υπουργού των Εξωτερικών Κοντόσταυλου προς τον Δημ. Σούντια από 18 Φεβρουαρίου 1876, στο οποίο, εκφραζόταν η πεποίθηση ότι αυτός και πάλιν θα επιδείξει «τον αυτόν ως και πρότερον εν τη υπηρεσία ζήλον».² Από τις εκδόσεις των δύο αυτών ελληνικών προξενικών αρχών αντλήσαμε και καίριες μαρτυρίες για το «επί κεφαλής» θέμα μας.

2. Πολιτειογραφικά στοιχεία της Πρέβεζας και της επαρχίας - καζά της.

Τα στοιχεία αυτά αφορούν: στην διοικητική διάρθρωση της επαρχίας -καζά της Πρέβεζας: στα πληθυσμιακά μεγέθη της πόλης και του καζά: στην Εθνογραφική της σύνθεση: στην εκπαίδευση: και στην κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων της. **Ειδικότερα:**

Διοικητική διάρθρωση: Η Πρέβεζα κατά την περίοδο 1875 - 1881 της κρίσης του Ανατολικού ζητήματος, συνιστούσε μαζί με την υπαίθρο χώρα της τη Διοίκηση -Σαντζάκι της Πρέβεζας, η οποία ήταν μία από τις 4 Διοικήσεις - Σαντζάκια της Γενικής Διοίκησης - Βιλαετίου των Ιωαννίνων τα άλλα τρία ήσαν: Των Ιωαννίνων, του Αργυρόκαστρου και του Βερατίου.³ Η Διοίκηση - Σαντζάκι της Πρέβεζας απαρτιζόταν από 4 επαρχίες - καζάδες που ήσαν: η επαρχία Καζάς, της Πρέβεζας: του Μαργαριτίου της Άρτας και της Πάργας.⁴ Αργότερα, μετά την Ένωση της Θεσσαλίας και της Άρτας με την Ελλάδα στα 1881 και έως το 1910 η Διοίκηση - Σαντζάκι της Πρέβεζας απαρτιζό-

1. Βλ. Α.Ν.Ε έτος 1876, 49, Περί ιθαγενείας. Ιθαγένειαι Ελλήνων εν Τουρκία και ασίας λύσεως ζητήματος αμφισβητούμενων υπηκόων Ελλήνων. Το έγγραφο αναφορά του γενικού πρόξενου Αναστ. Λόντου προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Κοντόσταυλο είναι δίφυλλο και φέρει αριθ. 32, εν Ιωαννίνοις τη 20 Φεβρουαρίου 1876, δια τις 4 Διοικήσεις - σαντζάκια βλ παρακάτω.

2. Βλ. Α.Ν.Ε. έτος 1878, Προξενικά - Οργάνωσις - Διοικήσις. 8 Πρεβέζης - Άρτης. Το έγγραφο είναι μονόφυλλο, αντίγραφο με ιδιόχειρη υπογραφή του Δημ. Σούντια συνάπτεται με διαβιβαστικό του ίδιου, αρ. 5, εν Πρεβέζη τη 8 Ιανουαρίου 1878 προς το επί των εξωτερικών β. Υπουργίον. Το αντίγραφο φέρει αριθ. πρωτ. 1289 και ημερομηνία του πρωτοτύπου εν Αθήναις την 18 Φεβρουαρίου 1878.

3. Βλ. Α.Ν.Ε. στη σημ. με αριθμ. 1 και ιδιαίτερα το συναπτόμενο με το έγγραφο αναφορά του Αν. Λόντου σημαντικότερο εσωτερικό έγγραφο.

4. Βλ. —, στη σημ. 3. το εσωτερικό με την αναφορά Λόντου συναπτόμενο έγγραφο.

ταν από τους 3 άλλους καζάδες: Πρέβεζας, Μαργαριτίου και Λούρου, όπως μετονομάστηκε ο Καζάς της Πάργας.

Από το 1910 αποσπάστηκε ο καζάς του Μαργαριτίου από το σαντζάκι της Πρέβεζας και μαζί με τους καζάδες των Φιλιατών και της Παραμυθιάς, που ανήκαν έως τότε στο σαντζάκι των Ιωαννίνων, απάρτισαν ένα πέμπτο σαντζάκι στο βιλαέτι των Ιωαννίνων, το σαντζάκι Ρεσαδιέ (Ηγουμενίτσα)· έτσι από το 1910 και έως την απελευθέρωση του το σαντζάκι της Πρέβεζας περιορίστηκε σε 2 καζάδες, της Πρέβεζας και του Λούρου.⁵

Πληθυσμιακά μεγέθη: ο πληθυσμός της Διοίκησης - Σαντζακίου της Πρέβεζας κατά τις αρχές του 1876 ανερχόταν συνολικά σε 85.629 άτομα, από τα οποία 65.916 ήσαν Έλληνες και 19.713 Οθωμανοί, ενώ δεν μαρτυρούνται άλλες εθνότητες.

Έτσι ο Ελληνικός πληθυσμός εκάλυπτε το 76,98% του συνόλου του πληθυσμού του Σαντζακίου και οι Οθωμανοί το 23,02%. Από την άποψη του πληθυσμικού μεγέθους υπερτερούσε η επαρχία - καζάς της Άρτας με πληθυσμό 44.050, από τους οποίους 43.000 Έλληνες και 1050 Οθωμανοί για να ακολουθήσουν η επαρχία Μαργαριτίου με 20.600 κατοίκους από τους οποίους 4.500 Έλληνες και 16.100 Οθωμανοί· η επαρχία - καζάς της Πρέβεζας με 13.000 κατοίκους από τους οποίους 12.400 Έλληνες και 1.500 Οθωμανοί· και τέλος η επαρχία - καζάς της Πάργας με 7079 κατοίκους από τους οποίους 6.016 Έλληνες και 1063 Οθωμανοί.⁷

Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία⁸ στην πόλη της Πρέβεζας κατά τα μέσα του 1878 υπήρχαν 3.500 κάτοικοι και 1.000 Τούρκοι και Αλβανοί, ενώ προφανώς οι υπόλοιποι 8.900 κατοικούσαν στην ύπαιθρο του καζά της Πρέβεζας.

Εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού: Σύμφωνα με τη σχετική μαρτυρία του γενικού προξένου της Ελλάδας στα Ιωάννινα Αναστασίου Λόντου, βασισμένη κατά τη δική του ομολογία⁹, στο ετήσιο Οθωμανικό ημερολόγιο, στις πληροφορίες από τα γραφεία Αρχιερέων και στις πληροφορίες αξιόπιστων ιδιωτών οι κάτοικοι των επαρχιών - καζάδων της Πρέβεζας, τη Άρτας και της Πάργας κατά μέγιστη πλειοψηφία ήσαν Έλληνες, ενώ στις παρατηρήσεις καταγράφεται ότι άπαντες οι κάτοικοι, Έλληνες και Οθωμανοί μιλούσαν την Ελληνική γλώσσα.

Αντίθετα στην επαρχία Μαργαριτίου επισημαίνεται ότι η πλειοψηφία των κατοίκων ήσαν Οθωμανοί και ότι άπαντες πλην ελαχίστων εισίν Αλβανικής Εθνότητας.¹⁰

Η Εκπαίδευση: Σύμφωνα με σχετική μαρτυρία¹¹ κατά τα μέσα του 1878 στην Πρέβεζα

5. Βλ. Α.Ν.Ε., έτος 1913, στοιχ. κατάταξης α.α.κ./39 έκδειςς περί της καταστάσεως εις Χειμάρραν και στατιστικά στοιχεία πληθυσμού Ηπείρου.

6. Βλ. —, στη σημ. με αριθμ. 4.

7. Βλ. —, στη σημ. με αριθ. 4.

8. Βλ. εφημ. Τερνέσσης Κλειώ, έτος, ΙΗ', αρ. φυλ. 888, 24/6 Ιουλίου 1878, σ. 3 - 4

Βλ., Ο.Π στις σημειώσεις με αριθμ. 1 και 3

10. στη σημ. αριθ. 4.

11. Βλ., Ο.Π, στη σημ. με αριθμ. 8. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι και κατά τα πληθυσμιακά μεγέθη κατ' εξοχήν και την εκπαίδευση, αλλά και την εθνολογική σύνθεση στο σαντζάκι της Πρέβεζας και στους 2 καζάδες του, Πρέβεζας και Λούρου, εισήλθαν μεγάλες ανοδικές ανακατατάξεις, όπως σχετικά έγγραφα μαρτυρούν αναφερόμενα στην περίοδο 1910 - 1912. Βλ. σχετικά ανακοίνωση Σπύρου Δ. Λουκάτου στο Β'

λειτουργούσαν μια σχολή Ελληνική· μια αλληλοδιδασκτική· και 2 παρδεναγωγεία. Οι δάσκαλοι μαρτυρούνται 5, οι μαθητές συνολικά σε 370 και η ετήσια δαπάνη λειτουργίας τους ανερχόταν σε 230 λίρες. Από τότε και έως την απελευθέρωση του Βιλαετίου των Ιωαννίνων στα 1912 -1913 επήλθαν μεγάλες ανοδικές ανακαταζεις και στην εκπαίδευση και στα πληθυσμιακά του μεγέθη και κατ' ακολουθία και στο σανιζάκι της Πρέβεζας.

Η Κοινωνική σύνθεση: Σύμφωνα με τα σχετικά στοιχεία, που αντλήσαμε κατά την έρευνά μας ο μεν πληθυσμός της υπαίδρου της επαρχίας - καζά, της Πρέβεζας ήταν αγροτο - ποιμενικός, ενώ της πόλης, της Πρέβεζας, ήταν κυρίως μικροαστικός με υπεροχή του εμπορικού στοιχείου. Ένδειξη επί του προκειμένου αποτελεί έγγραφο του Έλληνα υποπρόξενου στην Πρέβεζα Δημ. Σούντια¹² πρὸς το Υπουργείο των Εξωτερικών, στο οποίο σημειώνονται «οι πάρεδροι δικασταί διά το έτος 1878». Από τους 12 αυτούς παρέδρους οι 6 καταγράφονται έμποροι· οι 3 φαρμακοποιοί· και από 1 γραφέας, εμπορομεσίτης και κτηματίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η καταγραφή στο έγγραφο των ονομάτων των παρέδρων δικαστών.¹³

Η Αντίσταση των κατοίκων της Πρέβεζας κατά της εγχώριας Τουρκικής εξουσίας.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των κατοίκων τόσο της πόλης της Πρέβεζας, όσο και της υπαίδρου της κατά την κρίση του Ανατολικού ζητήματος υπήρξε η αντίσταση κατά των μέτρων της εγχώριας Τουρκικής εξουσίας και η εμφαντική εκδήλωση των Ελληνικών φρονημάτων τους. Επί του προκειμένου τεκμήρια προς το παρόν, τα οποία φρονούμε ότι η παραπέρα έρευνα του θέματος θα πολλαπλασιάσει είναι:

α) Το κλείσιμο των εμπορικών καταστημάτων στην πόλη σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τα μέτρα που πήρε κατά τα μέσα του 1877 η Τουρκική αρχή της Πρέβεζας κατά της ελευθερίας του εμπορίου, τα οποία θεωρήθηκαν αυθαίρετα με αποτέλεσμα την ανάκλησή τους.¹⁴

β) Η άρνηση των κατοίκων της Πρέβεζας και των χωρίων κατά τα μέσα του 1878 να υπογράψουν οποιαδήποτε αναφορά, η οποία στόχευε να τους παραστήσει «ως στέργοντας οπωσδήποτε την παράβασιν της Τουρκικής κυριαρχίας» στο σχετικό

Επιστημονικό συνέδριο, Ιωάννινα 2 - 4 Δεκεμβρίου 1988 με θέμα «Το βιλαέτι των Ιωαννίνων στα χρόνια της απελευθερώσεώς του από τον Οθωμανικό ζυγό (1910 - 1913), Πολιτειογραφικό διάγραμμα».

12. Βλ. Α.Ν.Ε., έτος 1878, Προξενικά. Οργάνωσις - Διοικήσις 8. Πρεβέζης - Άρτης. Είναι μονόφυλλο αντίγραφο, εν Πρεβέζη την 2 Ιανουαρίου 1878 και συνάπτεται με διαβιβαστικό του Δημ. Σούντια αριθ. 97. εν Πρεβέζη την 13 Μαρτίου 1878 προς το Υπουργείο των εξωτερικών.

13. Έμποροι καταγράφονται: Οι Δημουλίτσας Αργύρης Κρητικός Ηλίας, Καρύδης Σπυρίδων, Κανέλος Σωτήρης, Καντάκης Ιωάννης και Κοντογιάννης Δημήτριος. Φαρμακοποιοί καταγράφονται: Οι Βαρτέλης Χριστόδουλος, Κόνδαρης Στυλιανός και Κοντογιάννης Αριστείδης. Εμπορομεσίτης καταγράφεται ο Βρετός Γεράσιμος· γραφέας ο Βαλμής Σπυρίδων και κτηματίας ο Γενοβέλης Ανδρέας.

14. Βλ. Α.Ν.Ε., έτος 1877, στοιχ. κατάταξης 58/3. Πρεξενικά εκδόσεις περί καταστάσεως των περιούχων των. Το έγγραφο του Δημ. Σούντια όπως και η μαρτυρία, φέρει αριθ. 229, εν Πρεβέζη 14 Μαΐου 1877· το έγγραφο, όπου τα μέτρα χαρακτηρίζονται αυθαίρετα φέρει αριθ. 214, 7 Μαΐου 1877· και το έγγραφο του Σούντια με το οποίο γνωστοποιείται η ανάκληση των μέτρων φέρει αριθ. 315.

έγγραφο του υποπρόξενου Δημ. Σούντια¹⁵ επισημαινόταν μάλιστα ότι τέτοια αναφορά δεν θα υπέγραφαν «ουδ' οι ολίγοι εκείνοι οι εις την κυβέρνησιν προσκοκόλημένοι εκτός αν της επιβληθεί τούτο δια της βίας» και

γ) ενδουσιώδης υποδοχή την οποία επεφύλαξαν οι κάτοικοι της Πρέβεζας στο πλοίο «Αμφιτρίτη» το οποίο έφερε στην πόλη τους τα Ελληνικά μέλη της κοινής Ελληνοτουρκικής Επιτροπής, που θα διαπραγματευόταν τη διευθέτηση των νέων συνόρων των δύο χωρών - Μαρτυρείται¹⁶ ότι τα Ελληνικά πλοία που ήσαν στο λιμάνι, υποδέχτηκαν την «Αμφιτρίτη» σημαιοστόλιστα· ότι ο ενδουσιασμός των κατοίκων της Πρέβεζας υπήρξε ακράτητος· και ότι αδρόοι και σε πανηγυρική ατμόσφαιρα την επισκέφτηκαν.

4. Η Πρέβεζα, έδρα της Ελληνοτουρκικής Επιτροπής για διαπραγματεύσεις προς διαρρύθμιση των συνόρων.

Με βάση το 13ο πρωτόκολλο της Βερολίνειας συνόδου, με το οποίο η Υψηλή Πύλη και η Ελλάδα προσκαλεζόταν να συννενοηθούν για την διευθέτηση των ορίων στη Θεσσαλία και την Ήπειρο, που, κατά την άποψη της μπορούσε να γίνει από την κοιλάδα του Πηνειού στο Αιγαίο έως την κοιλάδα του Καλαμά στο Ιόνιο πέλαγος¹⁷ και το 24ο άρθρο της Βερολίνειας συνθήκης, σύμφωνα με το οποίο, στην περίπτωση που δεν θα συννενοούντο η Υψηλή Πύλη και η Ελλάδα για τη διαρρύθμιση των ορίων, όπως καθορίστηκαν με το 13ο πρωτόκολλο, οι Μεγάλες Δυνάμεις επιφυλάσσονταν να προτείνουν στα δύο μέρη τη μεσιτεία τους για τη διευκόλυνση των διαπραγματεύσεων, έπειτα από πολλές αναβολές και Τουρκικές κωλυσιεργίες ορίστηκαν τα μέλη της Ελληνοτουρκικής Επιτροπής τα οποία θα διεξήγαγαν τις σχετικές διαπραγματεύσεις για τη διαρρύθμιση των συνόρων των δύο χωρών. Από την Τουρκική πλευρά επιτροποι ορίστηκαν: ο στρατάρχης Γαζής Μουκτάρ Πασάς, ο Βαχάν εφέντης, ο Αλβανός Αβεσίν βέης, ο οποίος όμως αμέσως σχεδόν αντικαταστάθηκε από τον Αρμένιο Κωναλάν πασά και ο συνταγματάρχης Ζιβάτι ως στρατιωτικός σύμβουλος.¹⁹ Από την

15. Βλ. αυτό Α.Ν.Ε., έτος 1878, στοιχ. κατάταξης 99/2 Προξενεία και Υποπροξενεία Ελλάδος. Το έγγραφο φέρει αριθ. 47 ιδιωτ. πρωτ, εν Πρεβέζη την 2 Ιουνίου 1878 προς το Υπουργείο των Εξωτερικών.

16. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', φυλ. 920, 3/15 Φεβρουαρίου 1979, σελ 3 «Ελληνικά».

17. Βλ. το πρωτόκολλο αυτό ενδεικτικά στην εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 892, 22/3 Αυγούστου 1878 σελ. 3. Το πλήρες κείμενο του, μετά εισήγηση του Γάλλου υπουργού και εκπροσώπου της χώρας του στο Βερολίνειο συνέδριο Βάδιγκτων είναι: «Η σύνοδος προσκαλεί την Πύλην να συννενοηθεί εν Ελλάδι περί διευθετήσεως των ορίων εν Θεσσαλία και Ηπείρω φρονεί δε η διευθέσις αύτη, ημπορεί να γίνει από της κοιλάδος του Πηνειού εν των Αιγαίω μέχρι της του Καλαμά εν τω Ιονίω πελάγει. Η σύνοδος έχει την πεποίθησιν ότι οι ενδιαφερόμενοι θα συμφωνήσωσι. Όπως δε ευκολύνωσι την επιτυχία των διαπραγματεύσεων πρόθυμοι είναι οι Δυνάμεις να μεσιτεύσωσι παρ' αμφοτέροις».

18. Βλ. το 24ο άρθρο της Βερολίνειας συνθήκης ενδεικτικά στην εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ. 890, 8/20 Ιουλίου 1878 φυλ. 1. Η συνθήκη περιελάμβανε συνολικά 64 άρθρα το δε 24ο άρθρο της καθόριζε την πρόταση των Μ. Δυνάμεων Φερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Γαλλίας, Μ. Βρετανίας, Ιταλίας και Ρωσίας για μεσιτεία τους στην περίπτωση που ελλάς και Υ. Πύλη δεν θα κατέληγαν σε συμφωνία για οριοθέτηση των δύο χωρών.

19. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος, ΙΗ', αριθ. φυλ. 913, 16/28 Δεκεμβρίου 1878, σελ 1, κύριο άρθρο. «Το ελληνοτουρκικό ζήτημα, και αριθ. 919, 27/8 Φεβρουαρίου 1879, σ. 2 - 3 «Το ελληνοτουρκικό ζήτημα».

Ελληνική πλευρά, έπειτα από αρκετές αλλαγές προσώπων τελικά επίτροποι καθορίστηκαν. Ο υποστράτηγος Σούτσος, ο Π. Κολοκοτρώνης, ταγματάρχης και υπασπιστής του Βασιλιά και ο Ζηνόπουλος, γενικός γραμματέας του Υπουργείου Εσωτερικών.²⁰ Οι Έλληνες επίτροποι αναχώρησαν από τον Πειραιά στις 9 Ιανουαρίου 1879 με το δωρηκτόν «Ολγα» με κατεύθυνση την Πρέβεζα συνοδευόμενοι από Γάλλους αξιωματικούς της Γαλλικής φρεγάτας που ορμούσε στον Πειραιά.²¹ Φτάνοντας κατ' αρχάς στη Βόνιτσα ανήγγειλαν στον Τούρκο επίτροπο Μουχτάρ πασά την άφιξή τους, ο οποίος και τους διεμήνυσε να ορίσουν ως τόπο συνάντησής τους τη Βόνιτσα ή τη Πρέβεζα. Οι Έλληνες επίτροποι καθόρισαν την Πρέβεζα, όπου, όχι χωρίς δυσκολίες και προσκόμματα από την Τουρκική πλευρά, πραγματοποιήθηκε η συνάντηση των μελών της Ελληνοτουρκικής επιτροπής στις 18/30 Ιανουαρίου 1879.²²

Η έναρξη των εργασιών της Ελληνοτουρκικής Επιτροπής, της οποίας πλέον έδρα κατέστη η Πρέβεζα, επιβραδύνθηκε και πραγματοποιήθηκε στις 27 με 28/8 με 9 Φεβρουαρίου 1879 με τον ισχυρισμό της Τουρκικής πλευράς, ότι η επιβράδυνση οφειλόταν στην αντικατάσταση του επιτρόπου Αβεδίν βέη από τον Αρμένιο Κωνσταντίν πασά, που θα έφτανε από την Κωνσταντινούπολη. Οι συνεδριάσεις της επιτροπής, με συνεχή προσκόμματα και ποικίλα τεχνάσματα της Τουρκικής πλευράς που ουσιαστικά απέβλεπαν στην απόρριψη του 13ου πρωτοκόλλου του Βερολίνειου Συνεδρίου, συνεχίστηκαν μέχρι τις αρχές Μαρτίου 1879 για να καταλήξουν οι συζητήσεις αυτές σε πλήρη αποτυχία και οι Έλληνες επίτροποι να αναχωρήσουν για την Αθήνα,²³ ενώ και σύμφωνα με το 24ο άρθρο της συνθήκης του Βερολίνου μετά την αποτυχία αυτή η Ελληνική κυβέρνηση έστειλε σχετική διακοίνωση στις Μεγάλες δυνάμεις αποδίδοντας την ευθύνη για την αποτυχία στην Υψηλή Πύλη, η οποία απέρριψε τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων με βάση το 13ο πρωτόκολλο του Βερολίνειου συνεδρίου²⁴ και ισχυριζόμενοι με τους εκπροσώπους της στην Ελληνοτουρκική επιτροπή ότι υφίστατο μέγιστος κίνδυνος για τα ... ρινάτης σύνορα «εάν η Πρέβεζα, τα Ιωάννινα, η Λάρισα και ο Βόλος συμπεριλαμβάνοντο ο εις την νέα Ελληνικήν γραμμήν».²⁵

5. Η Πρέβεζα κέντρο ανδελλικής δραστηριότητας και προπαγάνδας.

Η Παρουσία της Ελληνοτουρκικής επιτροπής για τη διευθέτηση των συνόρων των δύο χωρών η εμμονή της Τουρκικής πλευράς να μη δέχεται συζήτηση και διαπραγμάτευση με βάση το 13ο πρωτόκολλο του Βερολίνειου συνεδρίου, σε αντίθεση δε

20. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', φυλ 914, 23/4 Ιανουαρίου 1879, σελ 1 κύριο άρθρο «Το ελληνοτουρκικό ζήτημα».

21. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αριθ. φυλ 917, 13/25 Ιανουαρίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνικό ζήτημα», σελ 1.

22. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αρ. φύλ 918 20/1 Φεβρουαρίου, 1879, κύριο άρθρο «Το ελληνικόν ζήτημα» σελ 1.

23. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ** έτος ΙΗ', αρ. φυλ 923, 24/8 Μαρτίου 1879, κύριο άρθρο «Το ελληνοτουρκικό ζήτημα» σελ 1.

24. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αρ. φύλλου 926, 17/29 Μαρτίου 1879, κύριο άρθρο «Το ελληνοτουρκικόν ζήτημα» σελ 1

25. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ' αρ. φύλ 923, 19/31 Μαΐου 1879, κύριο άρθρο «Το ελληνοτουρκικόν ζήτημα» σελ 1.

της Ιταλίας ανδελλικών δραστηριοτήτων, ενεργειών και προπαγάνδας, που απέβλεπαν στη ματαίωση των ορίων, όπως καθοριζόταν με το 13ο πρωτόκολλο του συνεδρίου του Βερολίνου. Έτσι:

α) Τούρκοι της Πρέβεζας δεν επέτρεψαν αρχικά να εισέλθει στον Αμβρακικό κόλπο το πλοίο «Αμφιτρίτη», του οποίου επέβαιναν οι Έλληνες επίτροποι· πέραν αυτού επιυροβόλησαν εναντίον του και το ανάγκασαν τελικά να αποσυρθεί έως ότου με την επέμβαση του Μουκτάρ πασά στις 21 Φεβρουαρίου μπήκε στο λιμάνι της Πρέβεζας οδηγούμενη από τον Τούρκο λιμενάρχη Καπετάν Μουσταφά.²⁶

β) Ο επι κεφαλής των Τούρκων επιτρόπων Μουκτάρ πασάς, κατά σχετική μαρτυρία²⁷ προσπαδούσε να διεγείρει το Οθωμανικό στοιχείο της Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά της απόφασης της Βερολινέιου συνόδου για να αντιταχθεί ένοπλα κατά της προσάρτησης των περιοχών με την Ελλάδα. Αυτός όχι μόνον υπέκαιε και ερέδιζε τον φανατισμό όλων των Τούρκων της Ηπείρου. Χρησιμοποιούσε μάλιστα πολλές υποσχέσεις, δαπανούσε «ούκ ολίγα χρηματικά ποσά» και προέβαινε σε δωροδοκίες τους.

γ) Η Τουρκική κυβέρνηση αντιδρώντας στο 13ο πρωτόκολλο του συνεδρίου του Βερολίνου απέστειλε συνεχώς στην Πρέβεζα όπλα, τακτικό στρατό και πολεμοφόδια για να μπορεί να επιβάλλει με την ισχύ των όπλων τις δελήσεις της και να αντιμετωπίσει οιαδήποτε εξέλιξη. Τέτοιες αποστολές μαρτυρούνται ήδη από τα μέσα του 1877 και συνεχίστηκαν εντονότερα το 1878 και 1879. Μαρτυρία του Υποπρόξενου στην Πρέβεζα Δημ. Σούντα²⁸ καταδηλώνει ότι περί τα μέσα του 1877 κατέπλευσε εμπορικό ατμόπλοιο με αγγλική σημαία από την Κωνσταντινούπολη και τον Βόλο στην Πρέβεζα «με φορτίον πλήρες όπλων και πολεμοφοδίων της Οθωμανικής κυβερνήσεως», το οποίο αποβίβασε στην πόλη μια ορειβατική κανοστοιχία, 7.200 τουφέκια του συστήματος Μαρτινί - Χένρυ (MARTINI - HENRY) και 2.883 κιβώτια φυσιγγίων. Στα μέσα του Σεπτεμβρίου 1878, κατ' άλλη μαρτυρία²⁹ όλος ο Τουρκικός τακτικός στρατός, που βρισκόταν στην Ερζεγοβίνη μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα με ατμόπλοια του Αυστριακού Λόνδ. Στις αρχές του 1879 αποταμιεύονταν στην Πρέβεζα από άλλα μέρη άπειρα πολεμικά υλικά και διανέμονταν στους Οθωμανούς κατοίκους τους όπλα Μαρτινί και πλήθος πολεμικών εφοδίων, που είχαν φτάσει στην Πρέβεζα από την Τεργέστη και την Κωνσταντινούπολη,³⁰ ενώ κατά την μαρτυρία του υποπρόξενου Δημ. Σούντα³¹ κατά τις αρχές του Οκτωβρίου 1879 αφίχθησαν στην Πρέβεζα 4 τάγματα τακτικού στρατού,

26. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 919, 27/8 Φεβρουαρίου 1879, κύριο άρθρο «Το Ελληνοτουρκικόν ζήτημα» σ. 2 - 3 και αριθ. 920, 3/15 Φεβρουαρίου 1979, «Ελληνικά», σελ. 3.

27. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 919, 2/8 Φεβρουαρίου 1879, σελ. 4 «Ελλάς».

28. Βλ. **A.N.E.**, έτος 1877, στοιχ. κατάτ. 99/1, Προξενεία, Υποπροξενεία Ελλάδος εις Ήπειρον. Το έγγραφο φέρει αριθ. 323, εν Πρεβέζη την 22 Ιουνίου 1877.

29. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αρ. φυλ. 900, 16/28 Σεπτεμβρίου 1878, σελ. 4 «Ελλάς».

30. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, ο.π. στη σημ. με αριθμ. 27.

31. Βλ. **A.N.E.**, έτος 1879, αναφοράι των προξενικών αρχών περί της καταστάσεως της περιοχής των υποφ. υποπροξενείων Πρεβέζης, 99/2 Β. και Ν. Ήπειρος. Το έγγραφο φέρει αριθ. ιδιαίτερου πρωτοκόλλου 56, εν Πρεβέζη 10 Οκτωβρίου 1879 προς τον Υπουργό των εξωτερικών εις Αθήνας.

που ανεχώρησαν για Ιωάννινα και Πάργα, στη δε Πρέβεζα παρέμιναν εκτός του πυροβολικού 3 τάγματα πεζικού: το 2ο τάγμα του 6ου συντάγματος (360 άντρες)· το 1ο του 9ου συντάγματος πλήρες και το τάγμα των εφέδρων του Αργυρόκαστρου (380 άντρες).

δ. Οι Αβανοί προύχοντες και μπέδες. Αυτοί σε πολλές περιπτώσεις με την υποκίνηση των τουρκικών αρχών, αλλά και πολλές άλλες αυτόνομοι, κινητοποιήθηκαν με στόχο την απόρριψη των ορίων Τουρκίας - Ελλάδας κατά το 13ο πρωτόκολλο του συνεδρίου του Βερολίνου και τη δημιουργία ισχυρού Αλβανικού κράτους από τη Σκόδρα έως τη Πρέβεζα. Έτσι: Ο Βουλευτής των Ιωαννίνων Αβδούλ βέης Φράσιαρης Αλβανός το γένος,..... το δρήσκευμα σε δημοσίευσμά του ισχυριζόταν ότι οι κάτοικοι της Ηπείρου, εκτός των κατοίκων της Άρτας, ομιλούν όλοι την Αλβανική γλώσσα και επομένως επιβαλλόταν η δημιουργία ισχυρού Αλβανικού κράτους υπό την αιγίδα των μπέδων.³² Τουρκαλβανοί μπέδες κατέφθαναν από πολλά μέρη της Πρέβεζας με πολεμικά και Αυστριακά πλοία και ο Μουκτάρ πασάς παρασκεύαζε με αυτούς αντίσταση των Τουρκαλβανών εναντίον οιασδήποτε παραχωρήσεως εδαφών στην Ελλάδα, υπέκαιε το μουσουλμανικό φανατισμό τους, προετοίμαζε αναφορές και διαμαρτυρίες τους στις Μ. Δυνάμεις και παρότρυνε ισχυρούς Τουρκαλβανούς σε φανερό ένοπλη κατά της Ελλάδας αντίσταση.³³

Άλλοι 150 Αλβανοί μπέδες από το Νοβπαζάρ, Πρισρένη, Διάκοβα έφτασαν στις αρχές Φεβρουαρίου 1879 στην Πρέβεζα, και σε σύσκεψη τους αποφάσισαν να αντιπράξουν στο 13ο πρωτόκολλο και το 24ο άρθρο της συνθήκης του Βερολίνου, έτοιμοι, αν η Πύλη το επέτρεπε, να τεθούν επί κεφαλής 40.000 μαχητών συμπατριωτών τους, και μόνοι τους να πολεμήσουν κατά της Ελλάδας. Εξ άλλου και πολλοί Αλβανοί πρόκριτοι από το Ελβασάν, το Βεράτι, την Αυλώνα, το Αργυρόκαστρο και το Δέλβινο και διά μέσου της Κέρκυρας και δια ξηράς έφτασαν στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1879 στην Πρέβεζα, όπου πραγματοποίησαν συνάντηση με τον Μουκτάρ για κοινή δράση.³⁵ Σημαντική δραστηριότητα για τη δημιουργία Αλβανικού κράτους από τη Σκόδρα έως τη Πρέβεζα ανέπτυξε, τότε, και ο «Αλβανικός Σύνδεσμος» του οποίου η δύναμη συνεχώς αυξανόταν και στον οποίο ο Μουκτάρ σκόπευε να παραδώσει την αρχήν, αν αποτύγγανε στον συμβιβασμό των πραγμάτων.³⁶

Τέλος την όλη κατάσταση στην Πρέβεζα σε βάρος του Ελληνικού πληθυσμού της και των Ελληνικών δικαίων επέτεινε ήδη από τα τέλη του 1877 και κατά το 1878 σύμφωνα με μαρτυρίες του υποπρόξενου στην Πρέβεζα Δημ. Σούντα³⁷ η άφιξη στην

32. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος, ΙΕ, αρ. φύλ. 883, 20/1 Ιουνίου 1878, σελ 3 «Αι εν Ηπείρω ξέ-
ναι ραδιουργίαι».

33. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, έτος ΙΗ', αρ. φύλ. 920, 3/15 Φεβρουαρίου 1879, σελ 3 «Ελληνι-
κά».

34. Βλ. οπ' στη σημ. με αριθ 34, σελ 4.

36. Βλ. εφημ. της Τεργέστης **Κλειώ**, ο.π. στη σημ. με αριθ. 34 και αριθ. 904, 14/62 Οκτωβρίου 1878,
σελ 2 «Ο Αλβανικός Σύνδεσμος».

37. Βλ. **Α.Ν.Ε.**, έτος 1877, στοιχ. κατατ. 99/1 Προξενεία και Υποπροξενεία της Ελλάδος εις Ήπει-
ρον, δίφυλλο ιδίογραμμο του Δημ. Σούντα έγγραφο, αριθ. 665, εν Πρεβέζη την 26 Νοεμβρίου 1879 προς

Τα στοιχεία αυτά που παρουσιάσαμε από την έως σήμερα έρευνά μας συνιστούν μια προσέγγιση, κατά περίπτωση, του όλου θέματος, τόσο σημαντικού όχι μόνον για την ιστορία της Πρέβεζας, αλλά της Ηπείρου και γενικότερα της νεώτερης ιστορίας της χώρας μας. Η παραπέρα επισταμένη έρευνα και μελέτη του καθίσταται αναγκαία και επιβεβλημένη ώστε να καταστεί δυνατός ο φωτισμός του όλου θέματος από κάθε πλευρά και πληρέστερη και ολοκληρωμένη η ιστορική του αναπαράσταση.

